

SZABADPÉNZ AZ ALVILÁGBÓL

MADARÁSZ ALADÁR

Silvio Gesell:

**A természetes gazdasági rend szabadföld és
szabadpénz révén**

(Die natürliche Wirtschaftsordnung durch Freiland
und Freigeld)

Ford.: Síklaky István

Kétezeregy Kiadó, [Piliscsaba], 2004.

380 old., 3900 Ft

„Büvös papír! Nem értem jól, mi az?”
(Goethe: *Faust* II. rész. Ford. Kálnoky László)

Silvio Gesell nevével először természetesen Keynes *Általános elméletében* talákoztam, amikor a Marx Károly Közgazdaságtudományi (ifjabb olvasóknak: a mai Corvinus) Egyetem másodéves elméleti szakos hallgatójaként reménytelenül küszködtem a számomra érthetetlen nyelvet beszélő „nagy polgári közgazdász” korszakfordító könyvével, amely 1965-ben, hosszú szünet után¹ első és sokáig egyetlen fecskéként jelent meg magyarul. Az első kulcsmondat így szólt: „A hatékony kereslet nagy rejtvénye [...] eltűnt a közgazdasági irodalomból [...] csak lopva, a felszín alatt élhetett tovább Karl Marx, Silvio Gesell vagy Douglas őrnagy alvilágában.” A második pedig még rátett egy lapáttal: „Azt hiszem, a jövő többet fog tanulni Gesell, mint Marx szellemétől.”² Ezt legalább megértettem – ez a Keynes nem átalotta a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* és *A tőke* zseniális szerzőjét valami futóbolond társaságában az elmélettörténeti pokol valamelyik bugyrába száműzni, s ezt még tetézte azzal, hogy e „méltatlanul félvállról kezelt profétát” Marx (!!!) fölé helyezte.³ Akkortájt a marxizmus reneszánszáról csiviteltek a verebek és a kékharisnyák a Dimitrov téren és a Pesti Barnabás utcában, egy nemzedék kezdte beleélni magát a hitbe: neki kell megforgatni a világot Párizsban, Prágában, Budapesten és Berkeleyben. 1968 nemzedéke. Ugyan mi dolgunk van nekünk ilyesfajta képtelenségekkel? Keynes pénzelméletét sem tudtam megemészteni, s a magyar kiadásban a Gesell is tárgyaló 23. fejezetet en bloc szelíden leminősítő⁴ (véltetően Andorka Rudolf tollából származó) szerkesztői lábjegyzet fel is mentett ama fáradság alól, hogy Gesell kamatlábelméletére is vesztegessen az időmet: „Keynes itt előadott gondolatai ellenére Sil-

vio Gesselt [sic!] és Douglas őrnagyot ma sem tekintik »komoly« közgazdásznak...” Egykori világlátásomnak azt ugyan Gesell javára kellett volna írnia, hogy részt vett a „szabadságos halottak” müncheni farsangján, 1919-ben öt napig az első, anarchista-liberális Bajor Tanácsköztársaság pénzügyi népbiztosa volt (Gustav Landauer hívta meg, akit a bukás után a börtönben meggyilkoltak, míg Gesellt a bíróság fel-

■ A tanulmány megírásához felhasználtam az OTKA T046870 jelű programjának támogatását.

1 ■ Jan Tinbergen *Ökonometria* c. művét 1957-ben adta ki a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, vélhetően még 1956 „hagyatékeként”.

2 ■ John Maynard Keynes: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Közgazdasági és Jogi, Bp., 1965. 52. és 380. old.

3 ■ Fogalmam sem volt róla, hogy ezt már Schumpeter is felrótta Keynesnek a *General Theory*-ről írt recenziójában: „Nem vagyok marxista. De eléggé tudom értékelni Marx nagyságát ahhoz, hogy sértőnek lássam őt Gesell-lel és Douglas őrnaggal egy osztályba soroltan.” J. A. Schumpeter: *Journal of the American Statistical Association* 31 (1936), 196. szám, 792. old.

4 ■ A tanítványok reakciója a kézirat olvasásakor jóval élesebb volt: Roy Harrod úgy vélte, hogy amit Keynes a józan ész évszázados hagyományához való visszatérésként értelmez, az valójában „a gazdasági rendszer egészének reménytelenül zavaros felfogására épül”. Keynes erről úgy számolt be egy másik tanítványának, hogy Harrod szerint a fejezet érvelése tendenciózus kísérlet „hülyeségek dicsőítésére”. Lásd Roy F. Harrod levelét Keyneshez 1935. augusztus 30-án és Keynes levelét Joan Robinsonhoz 1935. szeptember 3-án. In: *The Collected Writings of J. M. Keynes*. Ed. by Donald Moggridge. Royal Economic Society, XIII. köt. (*The General Theory and After*. Part I.) Macmillan, London, 1973. 555. és 650. old.

5 ■ Irving Fisher az ezüstérmék középkori újraverésének példájához hasonlította Gesell javaslatát a lebélyezett pénz bevezetésére, és úgy vélte: „vagyunk néhányan, akik azt hisszük [...] ez több volna, mint időleges kiegészítő csereeszköz a jelen szükséghelyzetben. Úgy hisszük, ha a mennyiségét és a lebélyegzés periódusait a különböző feltételeknek megfelelően szabályoznák, ez szabályozná a legjobban a pénz forgási sebességét, ami az árszínvonal stabilizálásának legzavaróbb tényezője.” I. Fisher: *Stamp Scrip*. Adelphi, New York, 1933. 67. old.

6 ■ J. A. Schumpeter: *History of Economic Analysis*. Allen, London, 1954. 802. old.

7 ■ Lásd például G. Senft: *Piacgazdaság kapitalizmus nélkül*. In: *Nagy közgazdászok az ókortól napjainkig*. Kossuth, Bp., 1997. 153–157. old. Ez a kiadvány Gesellt a „Kritikusok” csoportban tárgyalja, Marx, Veblen és Myrdal társaságában.

8 ■ Lásd mindazonáltal Darity tanulmányát, amely úgy véli, hogy Keyneset éppúgy befolyásolta Gesell politikai filozófiája, mint ahogy azt Marx „mutatta ki” Smith és a fiziokraták esetében. William Darity: *Keynes’ Political Philosophy: the Gesell Connection*. *Eastern Economic Journal* 21 (1995), 1. szám, 27–41. old.

9 ■ George Garvy: *Keynes and the Economic Activists of Pre-Hitler Germany*. *Journal of Political Economy* 83 (1975), 2. szám, 391–405. old. Idézet: 392. old.

10 ■ J. M. Keynes levele R. Harrodhoz 1932. december 30-án.

mentette a hazaárulás vádjától), de annyit már akkor is tudtam, ha máshonnan nem, hát Sinkó Ervin *Optimisták* című regényéből, hogy mennyi kiforrottan, zavaros gondolat kavargott 1919 forradalomcsinálóinak fejében. Bár az élet úgy alakult, hogy néhány évvel később behatóan kellett foglalkoznom a szóban forgó, a közgazdaságtan történetének kánonját saját művéhez újrászabó Keynes-fejezettel (tanulmányt is írtam az egyik ott tárgyalt kérdéskörrel, a merkantilizmus fogalomtörténetéről, benne Heckscher és Keynes vitájáról), de Gesell műve egészen talányig nem akadt a kezembe. Ekkor az egyik könyvesbolt polcán rábukkantam *A természetes gazdasági rend szabadföld és szabadpénz révén* című kötetre, amely a Kétezerregy Kiadónál jelent meg Síklaky István fordításában és a kiadó által jegyzett előszóval. Nem vettem meg azonnal, de érdekelni kezdett a dolog, és – korunk kutatási módszertanát követve – bókásztam kicsit a világhálón, s egy egyetemi szakkollégium anyagai között meg is találtam Gesell magyar e-kiadását. Ehhez Síklaky két szöveget is csatolt: az első egy utószó, a második egy ismertetés, s mint később kiderült, egyik sem azonos a nyomtatott kötetben szereplő előszóval. Az elsőből megtudtam: a jelenlegi gazdasági-társadalmi formáció világválságának – amit csak azok nem vesznek észre, „akik azt látják, hogy kapnak árut a boltokban, és mennek a villamosok, de nem figyelnek a tendenciákra” – legfontosabb mozgatója a kamatos kamat, s belőle „közvetlenül levezethető e társadalmi formáció két fő katasztrófatendenciája”, nevezetesen a gazdagság és a szegénység növekvő polarizálódása, illetve a pozitív kamatláb által kikényszerített környezetfalo GDP-növekedés. A „kamatmentes piacgazdaság elmélete”, Gesell „természetes gazdasági rendje megadja a kulcsot a világválság megoldásához”, s reá „olyan program építhető, amely megfelel mind a szociális igazságosság, mind a természettel való harmónia követelményeinek”. Nos, ez a magamfajta többé-kevésbé hagyományos közgazdász számára aligha meggyőző kedvcsináló, inkább Gesell kortársai, a viktoriánus századvég utópikus gazdasági regényei, William Morris, Theodor Hertzka, Edward Bellamy és társaik, a „sehonnai szakácskönyvek” világát idézi, de hát Keynes és hozzá még az ortodox mennyiségi pénzelmélet nagy amerikai újjáélesztője, Irving Fisher, aki szintén méltatta Gesell művét⁷... lássuk a medvét!

Az első meglepetés: noha Keynes ítélete nem mindig megbízható iránytű, Gesellt illetően többé-kevésbé igaza van. Az autodidakta közgazda könyvében viszonylag kevés a prófétai lángolás és átkozódás, pedig a korabeli német hivatalos tudomány korifeusai is használták a katedrát szenvedélytől fűtött politikai agitációra (mint például Adolph Wagner, a pénzügytan akkori elsőszámú tekintélye⁸). A kalandos életű német-argentin kereskedő, aki jól illenék a Jókai-hősök galériájába (német feldolgozások Karl Mayt és Old Shatterhandet szokták emlegetni vele kapcsolatban),⁷ kereskedelmi alkalmazott volt Németország-

ban, üzleti levelező Spanyolországban, majd biztosítótársaságot alapított Argentínában a XIX. század végén, s egy ottani gazdasági válság nyomán kezdett foglalkozni a pénz reformjával mint a szociális államhoz vezető út legfontosabb feltételével (első írásának címe: *Die Reformation im Münzwesen als Brücke zum sozialen Staat*). Később hazatért Európába, először Svájcban telepedett le, ahol földet vásárolt, autodidaktaként tanulmányozta a közgazdaságtant, tanulmányokat írt és folyóiratot alapított, majd Németországban élt, de hosszabb időszakokra visszalátogatott Argentínába. 1916-ban jelentette meg főművét, amely életében még öt további kiadást ért meg.

A PÉNZJOBBÍTÓK: A SZABADPÉNZ PRÓFÉTÁJA ÉS TILTON BÁRÓJA

Gesell kétségkívül Keynesnek köszönheti szerény, de maradandó hírnevét, helyét a közgazdasági eretnekek panteonjában. Ha az angol közgazdászok közül elsőként főrenddé emelt Keynes nem emlékezett volna meg „a méltatlanul félvállról kezelt prófétáról” a XX. századi közgazdaságtan legnagyobb hatású művében, akkor Gesell ma a szakmai közvélemény számára valószínűleg éppúgy ismeretlen lenne, mint a korabeli többi „pénzjobbító”, ahogy Haber vezette őket: Feder, Hubricht, Oppermann, Otto stb. Igazán különössé pedig az teszi Gesell méltatását, hogy Keynes ritkán volt olyan megértő és nagyvonalú kollégái, mondjuk Hayek vagy Pigou nézetei iránt, mint amilyen itt egy outsiderrel szemben.

Gesell és Keynes kapcsolata – annak ellenére, hogy a keynesi forradalom előfutárainak kutatása sikerágot a hatvanas évek táján a közgazdaságtan-történetben – ma sem teljesen tisztázott, a továbbiak is csupán néhány elemet tesznek hozzá a még mindig hiányos kirakójátékhoz.⁸ Tény, hogy Keynes kiadott levelezésében nem fordul elő Gesell neve, bár lehet, hogy ez csupán a szerkesztők döntése, akik egyebek között kihagyták „a megszámlálhatatlan levelet, amelyet Keynes monetáris eretnekektől kapott”. Volt, aki hajlott arra a véleményre, hogy mivel Keynes „Gesellt kivéve mindazon francia, német és orosz szerzőket, akiket a *General Theory* megemlít, másodlagos forrásból – Heckscher és Mitchell nyomán – idézi, és nem foglalkozik velük részletesen”,⁹ valószínűleg itt is G. D. H. Cole (szerk.) *What Everybody Wants To Know about Money* című, 1933-ban megjelent könyvét használta. Ebben a baloldali, fábianus közgazdászok cikkeiből összeállt kötetben H. T. N. Gaitskell, a későbbi pénzügyminiszter és munkáspárti vezér írt egy fejezetet „négy monetáris eretnekről”, közöttük Douglas őrnagyról és Silvio Gesellről. Keynes bizonyíthatóan tudott erről a kiadványról, mert egyik levelében azt tanácsolta Roy Harrodnak, hogy fogadja el Cole felkérését, és írjon az említett kötetbe.¹⁰

Ezzel szemben Gesell követői már 1923-ban úgy számoltak be Keynes, „az egyik legismertebb angol közgazdász” egyik írásáról, hogy az a pénz reformját

sürgeti, és közel áll a szabadpénz-mozgalom álláspontjához. 1924-ben pedig orgánunk költeményt jelentetett meg Keynes új könyve, *A Tract on Monetary Reform* tiszteletére.¹¹ Keynes könyvtárában megvolt Gesell könyvének 1929-es, Németországban megjelent angol nyelvű kiadása. (Elvben akár korábban is kezébe kerülhetett volna a szabadpénz apostolának valamelyik műve, hiszen Gesell első angol fordítása 1920-ban napvilágot látott a texasi San Antonióban, Keynes pedig azt írta az idézett fejezetben: „Tisztelői a háborút követő években valósággal bombáztak engem könyvei példányaival [...] a mozgalom irodalmát a texasbeli San Antonióból küldik szét.” (I. m. 378. old.)

Keynes azonban nemcsak a hívektől szerezhetett tudomást már az 1920-as években Gesell működéséről. Sajátos módon ebben az összefüggésben többnyire elkerülte az irodalom figyelmét a *Treatise on Money* 31. fejezete, amely szintén foglalkozik „az eretnekek és holdkórosok¹² seregével, akiknek száma és lelkesedése egyaránt rendkívüli”.¹³ A pénzügyi reformról szóló értekezése és az aranystandard visszaállításának ellenzése nyomán az eretnekek Keynesben „rokonszenvező lélekre” véltek találni, s meg is indult hozzá a világ minden sarkából a könyvek, pamflettek, cikkek és levelek áradata, amelyek lényegében ugyanazt az érvelést fejtették ki. Keynes áttekintése nem említi neveket, csupán egyetlen forrásra hivatkozik: „A pénzzel foglalkozó kortárs német nyelvű holdkóros szerzők áttekintése megtalálható Haber: *Untersuchungen über Irrtümer moderner Geldverbesserer* (1926)”¹⁴ című munkájában (az én kiemelésem – M. A.). Haber az első helyen tárgyalta Gesell nézeteit, s bár Keynes saját bevallása szerint „németül igazából csak azt értette meg, amit már tudott”,¹⁵ a két szöveg összevetése azt mutatja, hogy a *Treatise* szerzője nemcsak idézte Haber disszertációját, hanem bele is nézett, Haber pedig figyelemmel kísérte Keynes írásait és a *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* „Geldreformer” szócikkében, amely egy évvel disszertációja után jelent meg, ismertette a *Tract* gondolatmenetét. Keynes szerint a monetáris eretnek „becsületes gondolkodó, aki mer ragaszkodni következtetéseihez, akkor is, ha azok meglepőek, mindaddig, amíg a hozzá vezető gondolatmenetet saját logikája nem cáfolja”. Szinte minden monetáris eretnek azt kívánja elérni, hogy a hiteltermelés elegendő legyen a működő tőke és a munka teljes foglalkoztatásához, amit szerintük csak a bankárok akadályoznak meg azért, hogy a hitelkínálat szűkítése révén profitra tegyenek szert. A monetáris reform azt jelenti, hogy a hiteltermelésnek a működő tőke valódi szükségleteihez kell alkalmazkodnia, s ha ezt teszi, nincs inflációs veszély, s az adminisztratív költségeken kívül a hitelnek nem lesz költsége sem. „Nem múlik el hét, de talán nap vagy óra sem anélkül, hogy az emberiség valamelyik jóakarója ne látna meg a fényt – itt van Utópia kulcsa.” Noha a bankárok hagyományos válasza erre az, hogy a hiteltermelés mértéke a banki tar-

talékok függvénye, ez a válasz egyáltalán nem meggyőző (*singularly unconvincing*), és az eretnek blöffnek is tartja. A két oldalt összebékítendő, Keynes a *Treatise* alapegyenleteire hivatkozik, mondván, hogy az egyensúlyt lehetővé tevő hiteltermelés számos körülménytől függő, bonyolult kérdés, de megválaszolható; ismérve pedig a kibocsátás árszínvonalának stabilitása vagy instabilitása. Mivel az eretnek reformerek nem veszik figyelembe, hogy a pótlólagos beruházás többlet-vásárlóerőt hoz létre anélkül, hogy egyidejűleg többletfogyasztási jószág is rendelkezésre állna, „tévedésük abban áll, hogy nem engedik meg a profit-infláció lehetőségét”.

Haber a pénzjobbitókat két csoportra osztja: az egyikbe tartoznak azok, akik – mint Fisher, Keynes stb. – a pénz vásárlóerejét akarják stabilizálni, és a válságokat, konjunktúraingadozásokat kiküszöbölni; a másik pedig alapvetően társadalmi célokat követ, mint amilyen például „a társadalmi termék másfajta elosztása, a teljes munkahozadékhoz való jog érvényesítése, a munka nélkül szerzett jövedelmek megszüntetése”. Haber (aki bár fenntartásokkal, az ortodox mennyiségi elmélet híve) kevesebb megértést mutat a reformerek iránt – tekintve, hogy azok a pénz reformját csupán eszköznek tekintik a cél eléréséhez, ezért nem tanulmányozzák kellő elmélyedéssel a gazdasági összefüggéseket, és „részben egészen egyszerű logikai hibákból, részben viszont az összefüggések végtelenül összekuszált elképzeléséből olyan követel-

11 ■ Lásd: G. Fodor: From the *Manchester Guardian Reconstruction Supplements to A Tract on Monetary Reform*: the early development of Keynes's thought. *Contributions to Political Economy* (1990), 83–97. old.

12 ■ *A crank* Erdős Péter fordításában: „ficamodott agyú ember” (378. old.).

13 ■ John Maynard Keynes: *A Treatise on Money*. Macmillan, London, 1930. II. köt. 216. old.

14 ■ *Uo.* lábjegyzet.

15 ■ *I. m.* I. köt. 199. old.

16 ■ Franz Haber: *Geldreformer*. Lásd L. Elster, A. Weber, F. Wieser (Hrsg.): *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. Fischer, Jena, 1927. IV. köt. 762–763. old.

17 ■ Adolph Löwe: Wie ist Konjunkturtheorie überhaupt möglich? *Weltwirtschaftliches Archiv* 24 (1926), 165–197. old.

18 ■ Haber: *i. m.* 767. old.

19 ■ Franz Haber: *Untersuchungen über Irrtümer moderner Geldverbesserer*. Fischer. Jena, 1926, 56. old.

20 ■ „A Buenos Aires tartomány által 1869-ben kiadott papírpénz” volt Gesell tudomása szerint az első, amelynek felirata „a pénz-levelet önmagában (tehát a cetlit, a négyzetes papírdarabkát) pénzzé nyilvánította, és amelyen a birtokosnak semmilyen beváltást nem ígértek”. Noha nem tudta kideríteni, hogy a bankjegy felirata „helyes felismerés következménye, vagy egyszerűen zavarodottságból ered”, a továbbiakban nem foglalkozott argentinai élményeivel.

21 ■ Lásd erről: Michael Bordo, Bordo Eichengreen: Is Our Current Economic Environment Unusually Crisis Prone? *Reserve Bank of Australia Annual Conference Volume 1999–03.*; H. S. Ferns: The Baring Crisis Revisited. *Journal of Latin American Studies* 24 (1992), 2. szám, 241–273. old.; A. G. Ford: Argentina and the Baring Crisis of 1890. *Oxford Economic Papers* 8 (1956), 2. szám, 127–150. old.; Carlos Marichal: *A Century of Debt Crises in Latin America: from Independence to the Great Depression*. Princeton University Press, Princeton, 1989.

22 ■ W. H. Bishop: The Argentine Crisis. *Economic Journal* 1 (1891), 3. szám, 535. old.

23 ■ Marichal: *i. m.* 140. old.

ményeket írnak elő a pénz átalakításához, amelyek önmagukban nézve egyáltalán nem értelmezhetőek”.¹⁶ Az árszínvonal stabilizálását illetően viszont azért szkeptikus – a korabeli német ciklusirolalom más képviselőihez, így Adolph Löwéhez hasonlóan¹⁷ –, mert úgy véli, hogy „a konjunktúra nem a pénz, hanem a tőke jelensége [...] szervezen következik a gazdaság folyamatából [...] a cseregazdaság mozzatöerőinek tipikus tünete”. A kereslet és a kínálat alkalmazkodása a konjunktúra során az árak ingadozásán keresztül valósul meg, beleértve a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek közötti aránytalanságokat is. A konjunktúraingadozás mérséklését célul lehet tűzni, de a pénzpolitika eszközével megakadályozni annyit jelentene, mint láncra verni a gazdaság hajtóerőit. „A tőkés gazdaságban immanens dinamikus erők uralkodnak, és ezért nem stabil az árszínvonal.”¹⁸ Gesell pénzfelfogását Haber marxista érvekkel is támadja: szerinte Gesell nézőpontja az egyéni kereskedőé, aki a gazdasági körforgást az áruk kereskedelmére egyszerűsíti le, s ezért a pénzt a piac uralkodójának tartja, holott az csupán egy mozzató eszköz.¹⁹ Ami pedig a pénz forgási sebességének növekedésétől várt termelésnövekedést illeti, Haber szerint azért kétséges, mert ezt csupán a termelékenység növekedése biztosíthatja, különben csak az árak nőnek (vagyis a mennyiségi pénzelmélet alapegyenletének megfelelően Haber is feltételezi az erőforrások teljes foglalkoztatását).

AZ ARGENTINVÁLSÁG

Bár Gesell korai írásait nem ismerem, a *TGR* pedig csak egyetlen helyen utal az argentin tapasztalatokra (159. old.),²⁰ mégis hasznos néhány mondatban összefoglalni a „boldog békeidők” elfelejtett válságainak néhány jellemzőjét. Az 1890-es argentin pénzügyi krach – Gesell első röpiratának kiindulópontja – a feltörekvő piacok egyik első jellegzetes válságaként szerepel a modern szakirodalomban. A XIX. századi latin-amerikai krízisek harmadik hullámát az elsősorban brit kölcsöntőke masszív beáramlása előzte meg, amely Argentína és Uruguay belső fejlődését (vasútépítés, városi ivóvízellátás és csatornázás, termőföldek feljavítása stb.) finanszírozta. 1885 és 1890 között a külföldi tőkeberuházás összege Argentínában 150 millió fontról 400 millióra nőtt. A kölcsönök zömét a kormány és a vállalatok fix kamattal vették föl, gyakran biztosíték nélkül, és a törlesztés aranyban történt, a mezőgazdaság jelzálogkölcsöneit viszont lehetett papírpesóban is törleszteni. Az ingatlanárak az égbe szöktek, amikor a helyi és a tartományi bankok a törvény szabta határon túl is bocsátottak ki bankjegyeket. A gyorsan növekvő kölcsönök adósságszolgálatának teljesítésével az argentin export csak addig tarthatott lépést, amíg a tőkebeáramlás folyamatos volt, vagyis az új hitelekből fedezni lehetett a régiók törlesztését, mivel a kormányzat bevételei természetesen nem aranyban vagy fontban folytak

be. Amikor ez megváltozott, az export egyedül nem nyújtott fedezetet a szükséges importra és az adósságszolgálatra, amit csak súlyosbított részint az argentin export világszervi áresése, részint az ingatlanbuborék kipukkanása, a földárak 50 százalékos csökkenése. Ez pénzügyi krachot eredményezett, a Banca de la Nacion felfüggesztette az argentin államkötvények törlesztését, a kormány megbukott. A portfóliójának háromnegyedét Argentínában és Uruguayban befektető patinás londoni Baring bankház a csőd szélére került, s csak a Bank of England és Lord Rothschild által szervezett mentőakciónak köszönhetően élte túl a válságot (még száz évig, mígnem egy hongkongi brókernak, Nick Leesonnak sikerül végérvényesen csődbe vinnie 1996-ban). Az argentin peso értéke a font sterlinggel szemben két év alatt egyharmadára esett, és a megnövekedett kölcsönkockázat negatív hatásai még az ausztrál és az új-zélandi piacra is „begyűrűztek”, mert a bankválságok az aranystandard rendszerben (is) gyorsan tovaterjedtek.²¹

1880-ban argentin monetáris politikáról nehéz volt beszélni. Nem létezett egységes nemzeti valuta, a korábban nemzeti és helyi bankok által kibocsátott és leértékelődött különböző bankjegyek együtt forogtak mindenféle külföldi érmével. A nemzeti vagy tartományi kormányok felhatalmazása alapján egymást követően kibocsátott papírpénzek és az arannyal szembeni leértékelődésük zűrzavara már akkor is hosszú múltra tekinthetett vissza. Ennek kívánt 1881-ben a kormány véget vetni, amikor új arany-, ezüst- és papírpénz kibocsátásra került sor, biztosítva a papírpénz névértékben aranyra válthatóságát, vagyis bevezették az aranystandardot, ami 1883 végére meg is valósult. A siker azonban rövid életűnek bizonyult, valódi központi bank nélkül a bankrendszer továbbra is csökevényes maradt, az arany árszíja emelkedni kezdett, és fel kellett függeszteni a peso névértéken történő beváltását. Az egykorú beszámoló a banktörvényt hibáztatta: „a legnagyobb monetáris zavar előtt a szabad banki tevékenységről szóló törvény nyitotta meg az utat [...], amely az 1886-ban 10 százalékos aranyátsíót 100 százalékos fölé vitte.”²² E hosszúra nyúlt gazdaságtörténeti áttekintést konklúzió helyett egy – a magyar olvasónak ismerősen hangzó – anekdotával zárom: egy korabeli beszámoló szerint Máximo Paz, aki 1886 és 1890 között volt Buenos Aires tartomány kormányzója, naponta magához kérte a tartományi bank igazgatóját, és átadta neki azon személyek listáját, akiket a következő napon pénzügyi szívésségben kellett részesíteni.²³

A PÉNZ MINT „A NÉPGAZDASÁG FUTBALL-LABDÁJA”

Az argentin válságból Gesell már 1891-ben azt a tanulságot vonta le, hogy „a pénz jelenlegi formája mellett a legkisebb riadalom is elég, hogy a pénz kivonuljon a forgalomból. Következésképp az áruk cseréje bármely pillanatban megakadhat; az állam által

szervezett forgalom legfontosabb eszköze bármely pillanatban megtagadhatja, hogy szolgálatban maradjon.” Ezért a pénzt államosítani kellene, és a vasutak mintájára működtetni, vagyis a pénz tegye lehetővé az áruk cseréjét, használói pedig fizessék meg ezt a szolgáltatást. Technikailag ezt először a „rozsdásodó bankjegyek” segítségével kívánta elérni: a szabadpénz értéke ugyanúgy csökkenne az idő múltával, mint a közönséges áruké, azzal a különbséggel, hogy a bankjegy értékcsökkenését a kibocsátáskor rányomtatott táblázat mutatná. A pénzforgás meggyorsítása azonban csak az első lépcső a kamat megszüntetéséhez, ami maga is csak eszköz a szabad társadalom megteremtéséhez.

Gesell az argentinai tapasztalatok nyomán szocialista, de a marxista változattól jócskán eltérő következtetésekre jutott: az emberi munka kizsákmányolását nem a termelőeszközök magántulajdonára vezetve vissza, hanem a pénzrendszer szerkezetében rejlő hibákra. Szerinte Marx, aki „a tőkét – jó paraszt módjára – dologi jószágnak tekinti” tévúton járt, Proudhon ellenben piaci viszonyoknak fogta fel, s így felfedezte „a tőke valódi természetét”, továbbá azt is, hogy a pénz „olyan őrszem, aki a piac bejáratánál áll azzal a paranccsal, hogy senkit se engedjen keresztül”. A „cserebank”, Proudhon megoldása az áruk és a pénz egyenjogúsítására azonban kudarcot vallott. Gesell szerint azért, mert „figyelmen kívül hagyta, hogy a pénz nemcsak csereeszköz, hanem a megtakarítás eszköze is”, és a takarékoskodók soha, semmilyen körülmények között nem fogják a fogyasztási javakat a pénzzel azonos értékűnek tekinteni. Gesell javaslatát ellentétes logikát követett: a pénzt kell lefokozni, hogy „az árukhoz hasonlóan rozsdásodjék, romoljon, rothadjon, rágiák szét, betegedjen meg, szökjön el, és ha elpusztult, akkor tulajdonosa fizesse meg még a sintér bérét is”. „Akárcsak az antik filozófus, Arisztotelész, Gesell is felismerte a pénz ellentmondásos kettős szerepét, hiszen mint csereeszköz egyrészt a piacot szolgálja, egyidejűleg azonban uralkodik is felette mint a hatalom eszköze” – írja tanulmányában Werner Onken, Gesell 18 kötetbe gyűjtött műveinek kiadója.²⁴ Valóban, Gesell lényegesen messzebbre ment, mint a „monetáris eretnység” többi egykorú képviselője: nem elégedett meg azzal, hogy a válságok miatt kétségbe vonja a pénzrendszer automatikus alkalmazkodását biztosító mechanizmus működését vagy létezését, hanem meg is akarta fosztani a pénzt különleges és természetellenes hatalmától. Noha csak Proudhonra hivatkozott,²⁵ kiindulópontja vélhetőleg a boldog békeidők műveltségében még mozgósítható hagyomány: az Arisztotelésztől származó megkülönböztetés a természetes vagyonszerzés körébe sorolt csere és a természetellenes pénzkérés között. Az egyik a természettől van, a másik nem, mivel a pénz megszerzése határtalan vagyongyűjtés céljából „a pénzt nem arra használja, amire az eredetileg rendeltetett. Az a cserekereskedés céljaira keletkezett, s lám, az uzsora mégis őt magát

szaporítja. Innen ered az uzsora görög neve is, ami azt jelenti hogy »magzat«, a megszületett kicsinyek rendszeresen hasonlítanak az őket létrehozó lényekhez, márpedig az uzsora mi egyéb, mint mikor a pénz megfiadzik. Valóban elmondhatjuk, hogy ez a gazdálkodási mód valamennyi közt a legtermészetlenebb.” (362–369. old.)²⁶ Nincs itt terünk akár csak vázlatosan is bemutatni a kamatra vonatkozó felfogások alakulását, csupán arra utalhatunk, hogy Gesell, bár autodidakta volt, ismerte történetüket, hiszen a korabeli közgazdaságtan más fontos pénzülméleti munkái között nemcsak hivatkozott az osztrák Böhm-Bawerk először 1884-ben megjelent *Geschichte und Kritik der Kapitalzins-theorien* című „kitűnő művére”, hanem ennek nyomán foglalta is össze a kamatelméleteket. A kapcsolat kétirányú, ám aszimmetrikus volt: Böhm-Bawerk könyve 1914-es kiadásában csupán egyetlen, bár majdnem féloldalas körmondattal söpörte le a szabadpénz szószólóját, leszögezve, hogy nem hajlandó részletesebben foglalkozni „ama naiv kizsákmányolási elmélettel, [...] amely már Hume óta egyszer s mindenkorra jogosan hitelét vesztette”.²⁷ Ez azonban Gesellt nyilvánvalóan nem zavarta abban, hogy a proletariátus létrejöttét és a kizsákmányolást „a hagyományos pénz törvényszerűen létrejövő kísérőjelenségeként” vezesse le. Nem úgy, mint a munka, a javak és szolgáltatások esetében, a hagyományos pénzt birtokosa visszatarthatja a piaci körforgástól anélkül, hogy emiatt kárt szenvedne. Sőt a pénz birtokosa nemcsak megszakíthatja kereslet és kínálat, megtakarítás és befektetés körforgását, hanem kamat formájában jutalmat tud kikényszeríteni magának, ha visszajuttatja a pénzt a realgazdaság körforgásába, vagyis engedi, hogy arra használják, amire való. A pénznek *perpetuum mobile*ként kell működnie az igazságos és gyarapodó gazdaságban, s anyaga, aranyfedezete ebből a szempontból éppoly közömbös, mint ahogy a futballistákat sem érdekli a labdához felhasznált bőr. „Ha a labda megfogható és

24 ■ Werner Onken: *The Political Economy of Silvio Gesell*. *American Journal of Economics and Sociology* 59 (1998), 4. szám, 610–611. old.

25 ■ Proudhon és Gesell kapcsolatáról lásd G. G. Preparata, J. E. Elliot: *Free Economics*. *International Journal of Social Economics* 31 (2004), 10. szám, 923–954. old.

26 ■ Arisztotelész: *Politika*. Ford. Szabó Miklós. Gondolat, Bp., 1969. 1258b, 100. old.

27 ■ Eugen von Böhm-Bawerk: *Geschichte und Kritik der Kapitalzins-theorien*. Gustav Fischer, Jena, 1921³. 463. old.

28 ■ Ludwig von Mises: *The Theory of Money and Credit*. Yale University Press, New Haven, 1953. 61. old. Lásd még H.-J. Stadermann: *Die Geldtheorie an der Schwelle zum 20. Jahrhundert*, aki szerint Németországban a XIX. század végén a statikus és a dinamikus pénzülmélet formájában visszatért az Arisztotelésztől kiinduló két pénzülméleti hagyomány: a nemesfém nélkülrögzöttségét valló metallista, és a pénz törvény által biztosított képviselői értékét hirdető nominalista álláspont. Lásd: J. Bachhaus, N. J. Stadermann (Hg.): *Georg Simmels Philosophie des Geldes*. Metropolis, Marburg, 2000.

29 ■ Onken: *uo*.

30 ■ Keynes *Általános elméletének* magyar fordításában a 382. oldalon „havi egy ezrelékről és évi 5,4%-os inflációról” lehet olvasni, ami nyilvánvaló képtelenség. Az angol eredetiben heti egy ezrelék és évi 5,2% szerepel.

látható, kezdődhet a mérkőzés. És többről a pénz esetében sincs szó. Van pénzünk vagy nincs; az állandó, szüntelen harc a megszerzéséért folyik [...], aki szereti a rövid fogalmi meghatározásokat, talán örömet leli abban, ha azt mondom: A pénz a népgazdaság futball-labdája.” (161. old.) Gesell érvelésének egyik meghatározó vonulata mai olvasatban redundánsnak tűnhet; de a XIX. század végén még egyáltalán nem elcsépelte igazságot bizonygatott, aki azt állította, hogy a csereeszköz-funkció nem áll semmiféle vonatkozásban a pénz anyagi mibenlétével. Mises 1912-ben jelen időben beszélt az érték ama naiv és zavaros elképzeléséről, amely a nemesfémekben valami „belsőleg” értéket lát, a papír anyagú hitelpénzen viszont szükségképpen visszásságot.²⁸

Már a körforgás megszakításának a lehetősége is elég ahhoz, hogy a társadalmi szervezet gazdasági anyagcseréje csak akkor működjék, ha a pénzt először is kamattal csalogatják elő. A tőke hozadéka fontosabb az átfogóbb gazdasági szempontoknál, a termelést nem az emberek valódi szükségletei, hanem a pénz kamatozása szabja meg. A pozitív kamatláb megzavarja nyereségnek és veszteségnek a piacok decentralizált önszabályozása szempontjából alapvető fontosságú egyensúlyát. Gesell szerint ez betegséget vált ki a társadalom szervezetében: a nem semleges, kamatozó pénz a jövedelmeket igazságtalanul, a termelékenységi különbségektől függetlenül osztja el, ami a pénz és a javak koncentrációjába és így a monopolista struktúrák uralmába torkollik. Mivel birtokosai dönthetik el, hogy a pénz mozogjon-e vagy álljon, ezért az nem tud csak úgy „magától” áramlani a társadalom szervezetében, mint a vér az emberi testben. A társadalom ezért képtelen ellenőrizni a pénz körforgását és kínálatának helyes adagolását; elkerülhetetlenné válik az árszint deflációs és inflációs ingadozása. A konjunktúra hullámozása során gazdasági stagnálás és munkanélküliség lép fel, ha – a csökkenő kamatláb miatt – a majdani kifizetődőbb befektetések reményében jelentősebb pénzüsszegeket vonnak ki a piacról.²⁹

ROBINSON ÉS AZ ÓSKAMAT

Gesell pénzelmélete meg kívánja szabadítani a pénzt a kamattól, hogy biztosíthassa fogyasztás, termelés és hitel dinamikáját, a forgalom felgyorsítását. A pénzelmélet kemény magja a kamat magyarázata, ami pénzkamat és reálkamattal megkülönböztetésén nyugszik. Ez a gondolat az iskolázott olvasót Knut Wicksellre, a mennyiségi pénzelmélet aranykorának (1871–1920) legkiemelkedőbb teoretikusára emlékeztetheti. Ami talán nem véletlen, hisz Gesell idézi a svéd közgazdász két legfontosabb könyvét, még ha annak okfejtésével szemben az ő elméletében a szabadpénz megalapozásában a pénzkamat a meghatározó is, a reálkamattól függ. A pénzkamat három részből tevődik össze: a kölcsön kockázati prémiumából, a várt inflációhoz kapcsolódó prémiumból és mindenekelőtt a pénz

mint likvid jószág birtoklásának előnyéért fizetett prémiumból. Az első kettőnek Gesell szerint semmi köze a kamathoz, csupán a harmadiknak: ez az „óskamat”, amely nem áru és pénz cseréjéből vagy kölcsönnyülettől származik, hanem a pénz már ismert hatalmából, abból, hogy birtoklása nem jár költséggel, és bármit meg tud szerezni. „A legrövidebb út [...] a termelő és a fogyasztó között s ezért a legtakarékosabb is, a pénz. [...] De ezt a legolcsóbb és legrövidebb utat a pénztulajdonos elzárhatja, és csak akkor szabadítja föl, ha megfizetik azt az előnyt, amelyet a készpénz mint egyenes út a görbe utakkal szemben nyújt [...] Az óskamat tehát levonás [...] [vele] nem fizetünk meg semmi egyebet, mint a tőkések tevékenységét, ami abból áll, hogy a kereskedelem útjába köveket gördítenek.” (336–337. old.)

Mi az útja a pénz hatalomfosztásának? A kamatláb csökkentése vagy az uzsora középkori tilalmának felelevenítése nem ígér megoldást, hiszen attól a pénz hatalma nem szűnik meg, csupán a kincsképzés formái változnak. A kívánt célt, a társadalom átalakítását a pénz „amortizációjának” bevezetésével lehet csak elérni, s ez magával hozza a kamat megszűnését, a gazdasági válságok és a munkanélküliség felszámolását, az általános áringadozások eltűnését, a tőzsde és a spekuláció kikapcsolását, a háborúk gazdasági okainak megszűntét, miközben a szabad verseny és az önérdék továbbra is meghatározó mozgatója a gazdaságnak. S természetesen ezzel beköszönt a bőség kora: „A szabadpénz legszebb, felforgató tevékenysége azonban az lesz, hogy a munkanélküliség felszámolása révén, a tárgyi vagyonnak (a reáltőkének) a kamathozamtól függetlenné vált előállítására révén a kamat hamarosan belefut a tőke bőségébe. Ezáltal a fejedelmek, járadékosok és nincstelének jelenlegi méltatlan népkeveréke a földbe lesz döngölve, és helyet csinál a szabad és önálló polgárok büszke nemének...” (263. old.) A dolog működését Robinson példája szemlélteti, aki felhalmozott készleteit kamat nélküli kölcsönként bocsátja a szigetére vetődött új hajótörött rendelkezésére, aki ezeket a javakat, melyek máskülönben a tárolás során értéküket vesztenék, az általa létrehozott új termékek formájában fizeti vissza, s így mindketten jól járnak. A modern pénzgazdaságban ez úgy fog történni, hogy létrehozunk egy Birodalmi Pénzhivatalt, amely szabályozza a pénzmennyiséget, és – ameddig a rendszer nem válik világszerte elfogadottá – választ, hogy a belföldi árszínvonalat vagy az átváltási árfolyamot tartsa-e stabilan. A kibocsátott szabadpénz minden címlete helyenként elveszti értékének egy ezrelékét, tulajdonosának költségére, aki vagy rendszeresen kiegészíti vásárlóerejét a szükséges felülbélyegzés megvásárlásával, vagy – ami sokkal valószínűbb – igyekszik minél hamarabb megszabadulni az évente 5,2 százalékkal infláló bankjegytől.³⁰ A meghirdetett és állandó monetáris feltételrendszer viszonyai között a tranzakciók felgyorsulnak, „mindenki azonnal készpénzzel fizet, törleszti adósságát, és az esetleg még megmaradó

pénztöbbletet ugyanazzal a sietséggel takarékpénztárba viszi”. Mivel a takarékpénztárak az eredeti betét összegével tartoznak a betéteseknek, maguk is abban érdekeltek, hogy kihelyezéseikre minél gyorsabban vevőt találjanak, „ha szükséges, akár a kamatláb leszállításával” (252. old.). A levonás nélküli munkahozadék Gesell várakozása szerint a lakosság széles rétegei számára tenné lehetővé, hogy feladja alkalmazotti viszonyát, és magán- vagy szövetkezeti vállalkozási formában önállósuljon.

A FÖLD ÉS A NŐK FELSZABADÍTÁSA

A szabadgazdaság rendszerét Gesell több pillérré kívánta alapozni. A pénz reformja mellett a földreformra, amellyel kapcsolatban elgondolását Henry George és németországi követői (Michael Flürscheim, Adolf Damaschke) elképzeléseire támaszkodva fejtette ki. Damaschkével ellentétben, aki a földmagántulajdont megtartva csupán annak értéknövekedését akarta megadóztatni, Gesell inkább Flürscheimmal értett egyet, aki a földet kártérítés ellenében államosítani kívánta, hogy aztán szabad árverésen a legtöbbet kínálnak adja haszonbérbe. Amíg a föld magántulajdonban lévő kereskedelmi áru, és spekuláció tárgya, addig nem alakulhat ki harmonikus viszony az emberek és a Föld között. A Föld az egész emberiségé, a szabadföld minden ember egyenlő jogát jelenti, ezért az államok nem támaszthatnak igényt egyetlen földdarabra sem, a határok csupán közigazgatási értelemben maradnak fenn, minden vámhatár eltűnik, a világkereskedelem és a költözés szabadsága teljessé válik. Noha a földreform ezért nélkülözhetetlen előfeltétele a békének – hangoztatta Gesell az első világháború idején tartott előadásában –, a szociális kérdés megoldására egymagában nem elegendő, a pénzreformot nem helyettesítheti. A bérleti díjat Gesell eleinte Henry George fizikrater ihletésű javaslatát követve az egyetlen adó forrásként kezelte, később azonban a „nőkérdés” megoldását várta tőle, egyfajta anyasági díjként kívánta alkalmazni. Egyfelől a földjradék szétosztásával, másfelől a tőkekamattól való megszabadulással „minden asszony abba a helyzetbe kerülne, hogy vidéken nevelje fel gyermekeit anélkül, hogy föltétlenül rá lenne utalva a férj pénzbeli hozzájárulására. Gazdasági megfontolások többé nem tennék tönkre az asszonyokat. Minden nemi kérdésben hajlamaik, kívánságaik és ösztöneik szerint dönthetnének. A párválasztásnál a szellemi, a testi, az örökletes adottságokat részesíthetnék előnyben a pénzeszsák helyett. Így jutnának az asszonyok ismét választási joghoz, mégpedig nem a jellegtelen politikai választási joghoz, hanem a nagy fajtanemesítési választójoghoz.” (114. old.)³¹ A befejező mondat szókincse gyanús ismerős, s ha innen fejtjük vissza a diskurzust, egyre kétesebb megvilágításba kerülhet Silvio Gesell: nem a náci ideológia egyik előfutárával van-e dolgunk? Hiszen miről is szólt ez az egész: termelő és pénztőke szembeállítása (vö. *raffendes és schaffendes Kapital*), a kamatrabszol-

gaság felszámolása, szociáldarwinizmus és fajnemesítés, a nő mint anya... folytassuk? Nos, ez a kérdés ma is vitákat kelt, de mielőtt ezeket ismertetnénk, röviden áttekintjük a Gesell eszméi köré szerveződő mozgalmak pályafutását.

SIKER VAGY MÍTOSZ: SZABADPÉNZ A GYAKORLATBAN

Gesell első munkatársa és követője, Georg Blumenthal a pénz és a föld reformját összekapcsolta a „természetes rend” fizikrater koncepciójával, amit az 1909-ben megalapított egyesület névválasztásával is kifejezésre juttatott (*Physiokratische Vereinigung*). Amikor az egyesület lapja (*Der Physiokrat*) az első világháború alatt áldozatul esett a német cenzúrának, Gesell visszaköltözött Svájcba, ahol az ottani földreformerek, reformpedagógusok és életreformerek körében talált újabb támogatókra, s velük alapította meg a Svájci Szabadföld-Szabadpénz Szövetséget (*Schweizer Freiland-Freigeld-Bund*). A müncheni tanácsköztársasági epizód után Gesell a svájci hatóságok nemkívánatos személynek tekintették, ezért ismét Németországban telepedett le, Berlin környékén egy vegetáriánus szövetkezeti közösségben élt 1930-ban bekövetkezett haláláig.

31 ■ A *Der Aufstieg des Abendlandes* (A Nyugat felemelkedése) című előadásában Gesell reményét fejezte ki, hogy a kapitalizmustól testileg, lelkileg és szellemileg megbetegített emberiség egy kiváltságoktól és monopóliumoktól mentes, természetes piaci rendszerben fokozatosan visszanyeri egészségét, és a kultúra új virágkorába lép.

32 ■ A kísérlet korabeli leírását lásd Alex von Muralt: *Der Wörgler Versuch mit Schwundgeld*. Eredetileg a *Ständisches Leben* c. folyóirat 1933-as évfolyamában jelent meg, újra kiadva: Klaus Schmitt: *Silvio Gesell – „Marx” der Anarchisten?* Karin Kramer Verlag, Berlin, 1989. 275–288. old. Muralt végkövetkeztetése: a kísérlet bizonyította, hogy „az ilyesfajta pénzteremtés egy kis kör számára rendkívüli körülmények között említésre méltó előnyökkel jár” (288. old.). Ezzel szemben Bierl azt hangsúlyozza, hogy a helyhatóság többletbevétele részben a fedezetként szolgáló pénz 6 százalékos kamatából adódott, a munkajegyet terhelő átváltási költség és értékcsökkenés pedig álcázott egységes jövedelemadó. Peter Bierl: *Schwundgeld, Menschenzucht und Antisemitismus*. 8–9. old. (http://www.rote-ruhr-uni-com/texte/bierl_tauschringe.pdf). Fenntartásai vannak a természetes gazdasági rend mozgalmi történetét feldolgozó Günter Bartschnak is, aki szerint a szabadpénz-kísérletből származó községi bevétel kétezer schilling volt, miközben Wörgl ugyanabban az évben rendkívüli hitelként és munkanélküli támogatásként 12 ezer schillinget kapott a tiroli tartományi kormányzattól. „A betiltás alapvetően hozzájárult ahhoz, hogy a csupán félig sikerült kísérlet mítosszá váljon.” G. Bartsch: *Die NWO-Bewegung Silvio Gesells*. Gauke, Lütjenburg, 1994. 87. old.

33 ■ Keynes: *i. m.* 382. old.

34 ■ Jérôme Blanc: *Free Money for Social Progress*. *American Journal of Economics and Sociology* 57 (1998), 4. szám, 469–483. old.

35 ■ Keynes: „Ha tehát a bankjegyeket a bélyegek rendszerével megfosztanánk a likviditás-prémiumuktól, a helyettesítők egész sora lépne a helyükre: bankpénz, látra szóló tartozások, külföldi valuta, ékszer, illetve általában a nemesfémek és így tovább.” *i. m.*, uo.

36 ■ Bierl: *i. m.*

37 ■ Elmar Altwater: *Eine andere Welt mit welchem Geld? In: Wissenschaftlicher Beirat von ATTAC-Deutschland (hg.): Globalisierungskritik und Antisemitismus*. Frankfurt, 2004. 24–34. old.

Németországban a világháborús vereséget követő monetáris összeomlás, az addig példa nélküli hiperinflációs robbanás természetesen megnövelte az érdeklődést a „pénzjobbitók” iránt. Gesell ekkor emelkedett ki közülük, ekkor vált „egy világszerte sok ezer tanítványt számláló kultusz profétájává” (Keynes). Egyes források szerint a húszas évek közepe már 15 ezer követője volt. A heterodox vagy kifejezetten utópikus monetáris elméletek és receptek vonzerejét csak fokozta, hogy a monetáris viszonyok sehogy sem jutottak nyugvópontra, a vesztes országok inflációs összeomlásait az aranystandardhoz való visszatérés súlyos nehézségei követték a győztes országok némelyikében is, majd a New York-i tőzsdekracher 1929 októberében s a kapitalizmus működőképességét sokak szemében megkérdőjelező 1929–33-as nagy válság betetőzte a hagyományos pénzrendszer haláltáncát. Gesell számos írásában javasolt a weimari köztársaság egymást gyors ütemben váltó kormányainak alternatív megoldásokat a márka stabilizálására, a jótételi terhek alatt megroppanó német gazdaság konszolidálására. 1929-ben egyik barátja és követője megalapította a Wära (a Ware = áru és a Währung = valuta szavakból) cseretársaságot, amely saját lebélyegzett pénzt bocsátott ki és fogadott el (*wära*) a birodalmi márka helyettesítőjeként. A pénz kezdetben sikeresnek bizonyult, 1931-ben már több mint ezer bolt csatlakozott a társasághoz, és hirdette kirakatában, hogy elfogadja a wärát, 1930 őszén pedig egy bajorországi faluban (Schwanenkirchen) wära-hitel segítségével megnyitottak egy korábban bezárt bányát. A birodalmi kormány hiába próbálta bírósági úton betiltatni, ezért végül 1931-ben a Brüning-kormány rendkívüli felhatalmazásával élve a pénzügyminiszter tiltotta meg a birodalmi jegybank kiváltságát sértő tevékenységet.

A leghíresebb kísérletre egy tiroli kisvárosban, Wörglben került sor. 1932-ben a város pénzügyi helyzete tragikus volt, nem tudta törleszteni adósságainak kamatát, a helyi üzemek bezártak, a vasút leépített, a város és környéke 4000 lakójának nagy többsége nem talált munkát. Ebben a helyzetben határozta el a szociáldemokrata polgármester, Michael Unterguggenberger a lebélyegzett pénz bevezetését 1932 júliusában. A városháza „munkajegyeket” bocsátott ki 12 ezer schilling értékben (fedezetül a tartományi kormány rendkívüli kölcsöne szolgált), amelyek havonta névértékük egy százalékát veszítették el (vagyis az éves infláció 12 százalékos volt), a közalkalmazottak béreinek egy részét ilyen munkajegyekben fizették, de az adókat is be lehetett velük fizetni. A munkajegy a helyi takarékpénztárban (Raiffeisenkasse) 1 : 1 arányban volt átváltható közönséges schillingre, 2 százalékos kezelési költség mellett. A kísérlet sikeresnek bizonyult, a pénzforgás felgyorsult, a beruházásokkal (csatornázás, síugróánc építése stb.) a munkaalakalmak száma is növekedésnek indult, és a városka felkeltette az újfajta pénzt látni akaró turisták (közülük a leghíresebb Edouard Daladier volt) figyelt-

mét, akik részben emlékként gyűjtötték a munkajegyket, vagyis eredeti céljával ellentétben, kivonták a forgalomból. Számos más település is érdeklődni kezdett a wörgli példa iránt, de az osztrák jegybank hamarosan beavatkozott, és megtiltotta a helyi pénz kibocsátását.³² Noha a szabadpénz bevezetésének sikertörténeteit *cum grano salis* kell olvasni – a leírások többnyire Gesell híveitől származnak –, érthetőbbé teszik Keynes óvatosan optimista értékelését: „A javaslat mögött rejlő gondolat egészséges. Valószínűleg lehetne módot találni szerény méretű gyakorlati megvalósítására.”³³ Irving Fisher, akinek egy munkatársa a helyszínre is ellátogatott, meg akarta nyerni a gondolatnak az 1932-es amerikai választás demokrata elnökjelöltjét, Franklin D. Rooseveltet, de nem aratott sikert. A kongresszusban is benyújtottak egy javaslatot, amely meghatározott időre felhatalmazta volna a kormányt felbélyegzett pénz kibocsátására, de a javaslat is elbukott. Ennek ellenére az Egyesült Államok több városában és másutt (így például a franciaországi Nizzában vagy a kanadai Albertában) is próbálkoztak hasonlókkal, ezek azonban nem éltek néhány hónapnál tovább, nem lépték túl a helyi kereteket, nem váltak a geselli természetes gazdasági rend kiindulópontjává.³⁴ A rendszer működőképességének bizonyításához egyikük sem volt elegendő, hisz ehhez a közönségnek az újfajta pénzbe vetett bizalmán túl az is kellett volna, hogy ne legyen módja az értékét veszítő pénzt más fizetőeszközzel helyettesíteni, amely nemcsak kincsképzőként, de fizetési eszközként is a szabadpénz helyére lép – amint erre már Keynes is rámutatott.³⁵

„KAMATRABSZOLGASÁG” ÉS „STRUKTURÁLIS ANTISZEMITIZMUS”

Hitler hatalomra kerülése után a különböző szabadgazdasági mozgalmakat és csoportokat is betiltották, az egyéni utak pedig szertefáztak a náci rezsimmel való együttműködéstől (erre alakult meg a Roland-szövetség) az alkalmazkodáson át a passzív rezisztenciáig vagy az emigrációig. Ez is szerepet játszott abban, hogy amikor a kilencvenes években Gesell követői, a „cseretársaságok” létrehozói és a globalizációellenes mozgalmak, mindenekelőtt az ATTAC egymásra találtak, hamarosan elhangzott a marxista vád: Gesell eredendő manchesterizmusa, vagyis a szabad verseny iránti elkötelezettsége és szociáldarwinista meggyőződése olyan „abszurd gazdasági elméletet jelent, amely strukturálisan antiszemita, és amelynek célja egyfajta fajhigiéne és embertenyésztés”.³⁶ Hasonló következtetésre jut Elmar Altvater is: „Csupán kis lépés választja el a »pénz hatalmának« konstataásától a »nemzetközi bankárok zsidó klikkjének« azonosítását és megrágalmazását. Gesell követői általában óvakodtak megtenni ezt a lépést, de sok fasiszta, aki Gesell követőivel azonos elméleti alapon állt, nagyon szívesen megtette [...] ezért nem véletlen, s nem néhány ember sajnálatos féltrejelése volt,

hogy a szabadgazdaság tanának képviselői 1933 után megpróbálták közös alapot találni a nációkkal.³⁷ Végül is Gesell koncepciója a versenyt és a természetes kiválasztást természettörvényként kezelte, a földkérdés ábrázolásában benne volt a vér-és-föld típusú interpretációk lehetősége, a kamat ördögi jellege mint a „karvalytőke” következménye, az egyén túlértékelése, a női lét anyaszerepre redukálása stb. pedig további kapcsolódási pontokat kínált. De a radikális baloldali kritika szerint az sem véletlen, hogy több Gesell-követő, aki a náci időkben Hitlert tekintette a szabadgazdaság vezérének, a háború után a szociális piacgazdaság és a monopóliumellenes neoliberalizmus hívéül szegődött. Az elméletnek ahelyett, hogy a pénzt és a nemzetközi pénzpiacokat önálló alakzatokként jelenítené meg, arccal ruházná fel, amit azután az antiszemitizmus gond nélkül használhat ellenségek gyanánt, e jelenségeket „mindig társadalmi viszonyként kell elemezni a politikai gazdaságtan kritikájának keretében”. Amikor Gesell felrótta, hogy Marx pénzelmélete a pénzt és az árut egyenlőnek kezelve „a proletariátus figyelmét teljesen elterelte a pénzről, és a tőzsei rablókat, spekulánsokat és gazembereket közvetlenül a tulajdon nélküli osztály, a proletariátus védelme alá helyezte” (329. old.), akkor megszemélyesítette a pénz hatalmát, és ez a nyelv régóta a nyílt, mapaság pedig a kódolt antiszemitizmus nyelve.

Gottfried Feder, akivel Gesell 1919-ben Münchenben találkozott, s aki a náci mozgalom korai szakaszának meghatározó gazdasági teoretikusa volt, így fogalmazta meg az NSDAP 1920-as programjának 11. pontjában a „kamatrabszolgáság” felszámolásának követelését: „Követeljük a munka és fáradtság nélküli jövedelmek felszámolását, a kamatrabszolgáság szétzúzását.” Hitler így írt a *Mein Kampf*-ban arról, hogyan hatott rá 1919 júniusában Münchenben Feder előadása a kamatrabszolgáság szétzúzásáról: „azonnal megértettem, hogy itt olyan elméleti igazságról van szó, amelynek hatalmas jelentősége lesz a német nép jövője szempontjából.”³⁸ Feder a náci program hivatalos magyarázatában nem hagyott kétséget antiszemitizmus és kamatellenesség lényegi összefüggése felől: „Mit értünk kamatrabszolgáságon? A népek helyzetét az összsidó pénzarisztokrácia pénz- vagy kamaturalma alatt [...] E kérdés megoldása alapjában a zsidókérdés megoldását jelenti.”³⁹ Gesell mai hívei visszautasítják az antiszemitizmus vádját, elismerve, „hogy a pénz és a kamat strukturális hatalmának elégtelen megértése mindig újra ahhoz a hibához vezet, hogy a pénzrendszer kérdését megszemélyesítik, és a zsidókat bűnbakká teszik”.⁴⁰ Mesterükkel kapcsolatban azonban semmiféle alapja nincs ennek a vádnak, hisz Gesell szerint minden embert „fajra, vallásra vagy képzettségre tekintet nélkül” egyenlő jogok illetnek meg a szabadföld birtokosaiként. S noha a természetes gazdasági rend mozgalmából néhányan valóban csatlakoztak a nációkhoz, maga Feder „hamis prófétának és rajongónak” tekintette és hevesen bírálta Gesellt.

Megmerítkezvén a XX. század valódi történelmi poklában, térjünk vissza a jelenbe. Miért lehet ezek után ma aktualitás a természetes gazdasági rend eszméje? Azért – mondja Gesell és az ATTAC egyik híve –, mert alternatívát kínál, mert szemben áll a szűkösség és a piacgazdaság egyedül üdvözítőként hirdett vallásával, mert a kamat, a likviditási prémium eltűnésével láthatóvá válhat a rendelkezésre álló tőke tényleges bősége, s elindulhatunk a profitelví gondolkodás megszüntetése felé. A pénz likviditási terhének bevezetése legyőzheti a pozitív kamat számos mai negatív következményét: „a jólét teljesítménytől független újraelosztását, a növekvő eladósodást, a pénzrendszer instabilitását, és a szükséges környezeti és oktatási beruházások megakadályozását”. A kamat megszüntetése a likviditási teher bevezetése révén elengedhetetlen alkotórésze bármely belátható időn belül realizált alternatív világgazdasági rendnek.⁴¹

38 ■ Idézi Gottfried Feder: *Das Programm der NSDAP und seine weltanschaulichen Grundgedanken*. Előszó.

39 ■ Uo. Ian Kershaw és Ernst Nolte egyaránt főszereplőnek tekinti Federt Hitler politikai pályájának indulásában. „Az a tény, hogy [...] Hitler Feder érveit használja, majd a *Mein Kampf*-ban sem fukarkodik a dicsérettel, azt bizonyítja, hogy Feder »kamatrabszolgásággal« és kapitalizmussal kapcsolatos elmélete kulcsfontosságú ideológiai felfedezést jelentett Hitler számára, amely lehetővé tette, hogy »tudományos« érvekkel is megerősítse és alátámassza a régóta benne élő előítéleteket.” I. Kershaw: *Hitler: 1936–1945: nemezis*. Szukits, Szeged, 2004. 137. old.

40 ■ Werner Onken: *Für eine andere Welt mit anderem Geld?* Előadás az ATTAC nyári akadémiaján Drezdában 2004. augusztus 1-jén. www.geldreform.de

41 ■ Ralf Becker válasza Altwaternek: *Von einer Ideologie der Knappheit zu einer Realität des Genug für Alle*. 2004. www.geldreform.de

42 ■ John Maynard Keynes: *Economic Possibilities for Our Grandchildren*. In: *The Collected Writings of J. M. Keynes*, ed. by Donald Moggridge. Royal Economic Society, IX. köt. (*Essays in Persuasion*) Macmillan, London, 1972. 330–331. old.

43 ■ Uo.

44 ■ Lásd ehhez: Melvin Reder: *The Anti-Semitism of Some Eminent Economists*. *History of Political Economy* 33 (2000), 2. szám, 833–856. old.; továbbá a cikk körül kialakult vitát: Ronald Hamowy: *A Note on Hayek and Anti-Semitism*. *History of Political Economy* 34 (2002), 1. szám, 255–260. old.; Reder: *A Reply to Hamowy's Note on Hayek and Anti-Semitism*. *I. m.* 261–272. old.; E. Roy Weintraub: *Prejudice and the History of Economics*, valamint William Coleman: *Anti-Semitism and Anti-Economics*. *History of Political Economy* 35 (2003), 4. szám, 685–686. old. és 759–777. old. Robert Skidelsky nagy Keynes-életrajzában említi, hogy Max Radin, az Unversity of California professzora levélben cáfolta Keynes állításait: a zsidó teológiában a halhatatlanság eszméje nem játszik fontos szerepet, a zsidókat jogi helyzetük évszázados bizonytalansága sokkal inkább az extravaganciára és a felelőtlen kockázatra ösztönözte. Keynes válaszában elnézést kért, de fenntartotta azt a véleményét, hogy a zsidók „nem csupán véletlenszerű okokból az átlagosnál érdekeltbbnek mutatkoztak az uzsora felhalmozásában”. A levélváltás ideje 1933 ősze. Mindez azonban nem befolyásolta viselkedését zsidó barátaival és tanítványaival szemben, a második világháború kitérőse idején pedig fontos szerepe volt az ellenséges idegenként internált német és olasz közigazdászok kiszabadításában. Robert Skidelsky: *John Maynard Keynes* Macmillan, London, 1992. 2. köt., 239. old.

45 ■ F. A. Hayek: *The Trend of Economic Thinking*. *Economica* 13 (1933. május), 123. old.

46 ■ F. A. Hayek: *On Being an Economist* (1944). In: uő: *The Trend of Economic Thinking*. *The Collected Works of F. A. Hayek*. Ed. by W. W. Bartley III. köt. és Stephan Kresge. Routledge, London, 1991. 35. old.

Ismerősen cseng? Hogyne, de nem csak a szocializmust megélt vagy 68 kedvenc jelszavára (Legyetek realisták, kívánjátok a lehetetlent!) ma is emlékező generációknak. Keynes 1930-ban azt írta *Unokáink gazdasági lehetőségei* című cikkében: ha nem lesznek jelentős háborúk és nagy arányú népességnövekedés, akkor száz év múlva a gazdasági probléma, az elsődleges szükségletek problémája megoldódik, a lértért folyó harc nem lesz többé az emberi faj állandó gondja, s akkor visszatérhetünk a vallás és a hagyományos erény legbiztosabb elveihez: „hogya a kapzsiság vétek, hogy az uzsora helytelen és a pénz szeretete megvetendő, és hogy azok járnak igazán az erény és a józan bölcsesség útján, akik a legkevésbé törődnek a holnappal.”⁴² Ezt a boldog világot azonban paradox módon éppen a megtakarítás és a belőle származó tőkefelhalmozás, a technikai haladás, a profit, a kamatos kamat hatalma fogja elhozni, „s talán nem véletlen, hogy az a faj, amely a legtöbbet tette azért, hogy a halhatatlanság ígérését vallásaink lényegévé tegye, a kamatos kamat elvéért is nagyon sokat tett, és különösen kedveli az emberi intézmények eme legcélyszerűbbikét”.⁴³ (Igen, Keynes sem tudott ellenáll-

ni annak, hogy a kamat örvén *gentlemanlike* ne zsidózzon egy kicsit.)⁴⁴ 2030 boldog világában a gazdasági problémák csupán a specialistákra fognak tartozni, mint a fogkezelés a fogorvosokra, és az emberek a gazdasági kérdés helyett fontosabb és maradandóbb ügyekre fordítják majd a figyelmüket. „Ha a közgazdászoknak sikerül magukat szerény, kompetens szakemberekként felfogni, akik egy szinten vannak a fogorvosokkal, az csodálatos lesz!” Vagy továbbra is Hayeknek higgyünk inkább? Ő így válaszolt Keynes víziójára: „a közgazdaságtan az egymást követő utópikus javaslatok vizsgálatából és cáfolatából született – utópiuson itt olyan javaslatokat értek, amelyek a fennálló rendszer nemkívánatos hatásainak javítását célozzák, teljesen figyelmen kívül hagyva mindazon erőket, amelyek a rendszert működőképessé teszik.”⁴⁵ Ezért a közgazdász szükségképpen elszigetelt és népszerűtlen, hiszen az a dolga, hogy megmutassa, hogyan vezetnek a laikus javaslatok össze nem egyeztethető céljai a következmények összeütközéséhez, mert a közgazdász olyan területet vizsgál, „ahol talán minden másnál jobban megmutatkozik az emberi butaság”.⁴⁶ Még van 25 évünk... □

BABELMATRIX.ORG

:: BÁBEL WEB ANTOLOGIA AZ E-FESZTIVÁL KÜLÖNDÍJASAI

Ha két ember két különböző európai országból való, sok esetben angolul beszélget. Egymás kultúrájának megismerésében azonban jelentős szerepe lehet a szépirodalomnak, amely a műfordításoknak köszönhetően juthat csak el egyik nemzetől a másikig. A Bábel Web-Antológia csak betekintést nyújt a hatalmas műfordítási irodalomba, de az internet adta keretekhez igazodva a sokféleséget egyszerre kezeli. Az ismert kétnyelvű antológiák ezúttal sokdimenzióssá tágulnak.

A Bábel Web-Antológia portálja európai szintű projekt, amely jelenleg a magyar irodalomból ad válogatást hét nyelven: angol, cseh, lengyel, német, orosz, portugál és holland fordításban.

Küldjön ízelítőt a magyar irodalom remekeiből
külföldi ismerőseinek, keresse meg kedvenceit a

WWW.BABELMATRIX.ORG
címen.